

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 2

Рівне – 2013

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 2 - Рівне: РДГУ, 2013 – 239 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім.

Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна - доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна - доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна - доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29 листопада 2013 р.).

Свідцтво про державну реєстрацію **Серія KB №18713-7513P**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

самооценка. Которая возникает на основе знаний и мыслей о себе.

Ключевые слова: развитие, самооценка, самосознание, дошкольник.

Summary. The article is devoted to the analysis of approaches to the study of the development of self-assessment at the early stages of ontogenesis. Allocated psychological factors, which provide the formation of the self-esteem of children of preschool age. It is shown that the preschoolers develops the most complex component of self-consciousness - the self-assessment, which occurs on the basis of knowledge and opinions about yourself.

Key words: development, self-esteem, self-awareness, a preschooler.

УДК 159.922.73

В.І. БЕЗЛЮДНА

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ДИТИНСТВА

Резюме. Стаття присвячена аналізу вікових аспектів розвитку просоціальної поведінки. Складність, динамічність, специфічність розвитку даного феномену на різних етапах онтогенезу зумовлює необхідність його всебічного вивчення. Автор підкреслює, що в дитячому віці закладаються основи усіх категорій просоціальних виявів - допомоги, обміну, емпатії. Кожна з них має свої особливості становлення та механізми формування. До основних видів просоціальної поведінки у дитячому віці належить допомога та співробітництво. Найпершими ознаками появи емпатійності є вегетативні, емоційні та невербальні прояви. Всі вони мають форму імпульсивних неусвідомлених реакцій. При цьому вегетативні прояви переважно виявляються у ситуаціях негативного емоційного наслідування однолітків. Вербальні просоціальні прояви є більш пізнім утворенням і виникають спочатку у формі супроводу допомагаючих просоціальних дій (ранній вік) та словесного схвалення чи підкріплення (старший дошкільний вік).

Крім того важливим фактором, що опосередковує про соціальну поведінку є фактор довільності. В основі довільних усвідомлених дій лежить система уявлень дитини про соціальні процеси та загальноприйняті норми. У своїй конкретній поведінці дитина спирається і реалізує моральну норму. Вона прагне відповідати зразкам правильної, соціально схвалюваної поведінки. У даному контексті просоціальна поведінка набуває конфліктного забарвлення, оскільки здійснюється всупереч безпосереднім бажанням дитини.

Ключові слова: просоціальна поведінка, емпатія, допомога, альтруїзм, епоха дитинства.

Постановка проблеми. Просоціальна поведінка не лише складний соціально-психологічний феномен, але і надзвичайно динамічне явище, яке трансформується у процесі вікового становлення. Перш за все необхідно визнати, що як і всі інші соціальні-психологічні процеси просоціальна поведінка розвивається упродовж онтогенезу, а отже має свої специфічні особливості на кожному віковому етапі. Як і всі інші психічні та соціально-психологічні явища вона розвивається за об'єктивними законами. Вікові зміни, що відбуваються у кожному структурному компоненті поведінки мають закономірний характер.

Метою нашого повідомлення є аналіз особливостей розвитку про соціальної стратегії в дитячому віці. Поглянемо на основні закономірності та особливості, які встановлені на даний час у результаті наукових спостережень, виконаних у вітчизняній і зарубіжній психології. Зупинимося на розкритті загальних тенденцій, які отримали теоретичне обґрунтування та експериментальний аналіз.

Як засвідчують наукові спостереження у загальній структурі дитячих просоціальних виявів можна виокремити декілька типів дій, які різняться не лише змістовими, але і загально психологічними характеристиками. До основних видів просоціальних дій належать вербальні, невербальні, сенсорні, мимічні та вегетативні прояви. Частота їх вияву та змістове наповнення має вікові особливості. До першої групи можна віднести всі види схвалення, словесних підтримок, висловлювання співчуття, використання лагідних слів на адресу партнера. Невербальні дії мають форму різних рухів чи дій, адресованих партнеру: передавання предметів, надання дієвої допомоги.

Аналіз вікових особливостей прояву різних видів просоціальних реакцій показує, що найпершими ознаками появи емпатійності є вегетативні, емоційні та невербальні прояви. Всі вони мають форму імпульсивних неусвідомлених реакцій. При цьому вегетативні прояви переважно виявляються у ситуаціях негативного емоційного наслідування однолітків (плач дітей першого року життя у відповідь на подібну емоційну реакцію однолітка). Невербальні дії у цей період частіше адресовані дорослому. Вербальні просоціальні прояви є більш пізнім утворенням і виникають спочатку у формі супроводу допомагаючих просоціальних дій (ранній вік) та словесного схвалення чи підкріплення (старший дошкільний вік).

У дитячому віці закладаються основи усіх категорій просоціальних виявів - допомога, обмін, емпатія. Кожна з них має свої особливості становлення та механізми формування. До основних видів просоціальної поведінки у дитячому віці належить допомога та співробітництво. Кожна з даних ліній є предметом детального аналізу. У переважній більшості дані дослідження присвячені дошкільному та молодшому шкільному віці. На даний час встановлено, що співробітництво, як просоціальна стратегія, у дитячому віці досить часто трансформується у форму конкурентної взаємодії. Як показали кроскультурні дослідження діти молодшого та середнього дошкільного віку у спільній діяльності виявляють схильність до об'єднання зусиль, у той час як старші дошкільники частіше обирають стратегію змагання. На цій підставі дослідниками зроблено висновок,

про поступове послаблення схильності дітей до співробітництва. Важливою є також ідея впливу соціокультурного фактору на схильність дітей до співробітництва. Чим інтенсивніше нав'язуються дітям ідеї індивідуальних досягнень (що є типовим для європейців) у порівнянні з цінностями групових досягнень, тим чіткіше виявляється егоїстична тенденція.

Обговорюючи питання особливостей розвитку просоціальних тенденцій необхідно враховувати, що дані форми соціальної поведінки мають дві лінії формування: вияв альтруїстичних тенденцій у спілкуванні з дорослим та вияв просоціальних стратегій щодо рівного партнера. Логіка формування просоціальності у цих двох сферах комунікації має як загальні, так і особливі тенденції. Зазначимо, що з точки зору часових параметрів виникнення просоціальних проявів великої різниці не спостерігається.

Перші вияви сприяння виникають на початку раннього дитинства і можуть бути адресовані як дорослим, так і одноліткам. Все ж аналіз психологічних основ даних форм поведінки вказує на існування значної різниці у їх сутності. Просоціальні дії щодо дорослого досить рано зливаються з усвідомленням норм поведінки і ґрунтуються перш за все на нормативній основі. Альтруїстичні дії відносно однолітка є більш спонтанно-емоційні, тобто саме вони характеризуються вищим рівнем гуманності та емпатійності. Аналіз частоти прояву просоціальних проявів вказує на те, що в ранньому дитинстві більша кількість дій даного типу адресовані дорослим. Як зазначає О.Смірнова [4], трирічні діти байдужі до дій однолітка та його оцінки з боку дорослого. У той же час вони, досить легко вирішують проблемні ситуації на користь інших: поступаються чергою у грі, віддають свої предмети. Особливо якщо це стосується дорослого. Все це дозволяє стверджувати, що у цей віковий період одноліток ще не відіграє суттєвої ролі у житті дитини.

Поступово зміни, що відбуваються у системі стосунків, ведуть до перебудови просоціальних тенденцій. На думку О.Смірнкової, у розвитку міжособистісних зв'язків між дітьми у період дошкільного дитинства чітко виокремлюються три етапи, які характеризуються різним рівнем та особливостями просоціальних виявів. У період раннього дитинства зв'язків між дітьми характеризуються ідентичною індіферентністю, яка не пов'язана з особливою чутливістю до проблем однолітка. У середині дошкільного віку у стосунках дітей все яскравіше простежується емоційна включеність у життя однолітків. Це веде до не лише до зміни якості просоціальних проявів, але і загострення асоціальних проявів. Якщо на початковому етапі дитина використовує однолітка для виокремлення спільних рис, усвідомлення власних якостей, об'єктивації себе, то у середньому дошкільному віці вони ретельно і уважно спостерігають за діями однолітків у процесі ігор та відповідно оцінюють їх. Гуманістичні прояви поєднуються із високою конфліктністю, виявами заздрощів, ревнощів, образ. Одноліток використовується для самооцінювання власних можливостей. Дитина починає дивитися на себе і свої вчинки через призму сприйняття однолітків, протиставляючи себе і іншого [4]. Тільки через зіставлення себе з однолітком дитина отримує можливість оцінити і утвердити себе як власника певних якостей, які важливі не самі по собі, а в очах іншого. Цими іншими для 4-5-річної дитини є одноліток. До старшого дошкільного віку ставлення до однолітків знову істотно змінюється. Як наслідок до 6 років значно зростає кількість просоціальних дій, а також емоційна включеність у діяльність і переживання однолітка. Навіть всупереч правилам гри вони прагнуть допомогти однолітку, підказати правильний хід. Простежується також якісна зміна просоціальних виявів. Вони все рідше вибудовуються на нормативно-етичній основі. Зароджується гуманне ставлення до іншого, основою якого є усвідомлення цінності іншого, його індивідуальної неповторності [1]. У цей віковий період вперше просоціальні дії можуть реалізовуватись у розріз з нормативними вимогами чи вказівками дорослого.

Саме на цій основі психологи роблять висновки, що просоціальні дії старших дошкільників спрямовані не на позитивну оцінку дорослого чи дотримання моральних норм, а безпосередньо на іншу дитину. До 6 років у багатьох дітей виникає безпосереднє і безкорисливе бажання допомогти однолітку, виявити щедрість та поступливість, відбувається посилення особистісного начала у системі дитячих стосунків. Паралельно з цим процесом відбувається зниження конфліктності у взаємодії дітей, послаблення таких проявів як зловтіха, заздрість, конкурентність. Вони виявляються рідше і не так гостро, як у п'ятирічному віці. Багато дітей вже здатні співпереживати як успіхам, так і невдачам ровесника. Безоціночна емоційна залученість у дії однолітка свідчить про те, що інший стає для дитини не тільки засобом самоствердження і предметом порівняння з собою, а й самоцінною особистістю, важливою і цікавою, незалежно від своїх досягнень. Всі види дитячих просоціальних проявів можна поділити на два види у залежності від міри усвідомленості та спонтанності просоціальних вчинків – довільні і мимовільні (емоційно-спонтанні). В основі довільних усвідомлених дій лежить система уявлень дитини про соціальні процеси та загальноприйняті норми. У своїй конкретній поведінці дитина спирається і реалізує моральну норму. Вона прагне відповідати зразкам правильної, соціально схвалюваної поведінки. У даному контексті просоціальна поведінка набуває конфліктного забарвлення, оскільки здійснюється всупереч безпосереднім бажанням дитини. За своєю психологічною сутністю така поведінка є довільною. Вся її логіка опосередковується моральними нормами. Основними мотивами просоціальних виявів є прагнення дитини відповідати моральним зразкам і відповідно забезпечувати підвищення власної самооцінки. Просоціальна поведінка другого типу заснована на емпатії. Вона характеризується емоційною спонтанністю. За своєю природою вона є безпосередньою та мимовільною. Інша людина виступає не засобом вияву власних моральних якостей, а є безпосередньою метою дій дитини. Як зазначає В.Абраменкова, саме у цьому типі просоціальної поведінки реалізується дійсно гуманне, особистісне ставлення до іншого. Як стверджується у наукових дослідженнях, саме цей тип ставлення до однолітка інтенсивно формується у дошкільному віці. Представленість обох видів просоціальних вчинків: дій, побудованих на основі засвоєних моральних правил та

вчинків, та зумовлених безпосередніми емоційними емпатійними реакціями є однією із важливих закономірностей розвитку просоціальності у дитячому віці [1]. Починаючи з середини дошкільного віку сутність емпатичних переживань змінюється у зв'язку з диференціюванням (відділенням) себе і партнера як самостійних об'єктів спілкування і переживання. Старший дошкільний вік характеризується специфічною формою протікання емпатійного реагування. Це пов'язано з перетворенням емоційної сфери дитини від безпосереднього емоційного реагування до опосередкованої моральними критеріями і відносинами форм емпатійного переживання.

Оскільки кожний вид просоціальних вчинків має різну психологічну основу, їх формування повинно стимулюватися різними шляхами. Одним з найбільш ефективних методів формування норм відповідної просоціальної поведінки є розвиток уявлень дитини про відповідність власної поведінки позитивним моральним еталонам та здатність до моральної оцінки своїх вчинків. Матеріали досліджень Є. Суботського, В.Мухіної показують, що правильний моральний вибір і усвідомлений просоціальний вчинок у зрозумілій і природній для дітей ситуації, виявляються у поведінці третини дітей старшого дошкільного віку. Епізодично дані форми поведінки виявляються у половини дітей. Частина дітей (у межах 25 відсотків) схильні порушувати норми справедливості. Проте різні форми педагогічної роботи забезпечують у переважній більшості дітей (90 - 95%) стійку зміну їх соціальної поведінки [1]. Важливою закономірністю розвитку просоціальної поведінки у дитячому віці є її залежність від зовнішнього стимулювання. Допомога іншому як спосіб досягнути соціального схвалення з'являється у дітей лише після того як вони усвідомили, що дорослі заохочують даний спосіб поведінки. Дане новоутворення вперше з'являється у кінці дошкільного віку. У період молодшого шкільного віку (6-9 років) відбувається інтенсивне усвідомлення того, що дорослі цінують і заохочують тих, хто надає необхідну допомогу. Як наслідок, у цьому віці діти частіше допомагають у присутності дорослих, які оцінюють їх дії. Отже важливою віковою закономірністю молодшого шкільного віку є усвідомлення дітьми соціальної оцінки просоціального вчинку. На думку Д.Мацумото, у процесі зростання у дітей розвиваються більш складні способи розуміння навколишнього світу. Ці когнітивні зміни породжують і зміни у розумінні моральних оцінок. Як зазначає автор, дитина вважає вчинок хорошим чи поганим у залежності від інтерпретації умов нагород і покарань за дотримання принципів добра і зла [2].

З висновками зарубіжних психологів узгоджуються ідеї російських психологів, хоча вони мають інший ракурс аналізу. Експериментальні ситуації передбачали вивчення особливостей просоціальної поведінки не у контексті взаємодії дітей з дорослими партнерами, а у спілкуванні дітей з однолітками. Перевірялася роль не лише когнітивних та емоційних основ просоціальної поведінки, але і впливу системи соціальних зв'язків. Емоційна складова виконує домінуючу функцію у просоціальній поведінці дітей. Саме емоційна чутливість до партнера є підґрунтям стійкої схильності до просоціальних виявів. Дана закономірність була виокремлена російськими психологами О.Смірновим та В. Холмогоровим М. [4] у результаті експериментального аналізу першооснов просоціальності. Експеримент передбачав вивчення здатності перенесення моральних приписів у нові ситуації. Було встановлено, що альтруїстична поведінка дітей пов'язана не з повнотою розуміння і прийняття моральної норми як правила поведінки, а з особливим ставленням до іншого, яке забезпечує співчуття і сприяння партнеру у різних ситуаціях. Сутність ставлення до іншого, перш за все, передбачає наявність емоційної чуйності, і саме дане почуття є первинним по відношенню до розуміння і дії. Виникнення і розвиток мотиву і мотивації надання допомоги людям у дитячому віці відбувається завдяки наслідуванню значущих дорослих, а також їх підтримки відповідної поведінки дитини. Як зазначає І.Алтуніна [2], логіка формування та розвитку мотивації соціальної поведінки у дітей передбачає спочатку виникнення соціально мотивованої поведінки, а потім і мотивації такої поведінки. Починаючи з середини дошкільного віку важливу роль у розвитку просоціальної поведінки відіграють однолітки.

Гуманне ставлення до однолітка у дітей розвивається від безпосередніх реакцій у 5-6 років через відносини, опосередковані змістом спільної діяльності у 7-9-років і нарешті до внутрішньо опосередкованих гуманістичними смисловими установками у 10 - 13 років [1]. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку виявляють активне прагнення до спілкування з однолітками у різних видах діяльності. Формування дитячої спільноти створює передумови для розвитку просоціальної поведінки. Змістовне спілкування з однолітками стає важливим чинником формування особистості дитини. Спільна діяльність забезпечує формування дитячої спільноти та створює передумови для розвитку просоціальної поведінки. Взаємодія з однолітками виступає важливим фактором формування особистості дитини. У різних видах активності діти засвоюють основи просоціальних умінь, навчаються узгоджувати свої дії та справедливо вирішувати суперечки. Все це сприяє нагромадженню просоціального досвіду. Особливу роль має характер організації спільної діяльності. Як зазначає В.Абраменкова, при коактивній організації діяльності просоціальні прояви зустрічаються рідше, ніж при колективній. Гуманне ставлення до однолітків, засноване на колективістській ідентифікації, виникає на межі дошкільного та молодшого шкільного віку у 6-7 років. У процесі інтерактивної діяльності функціонує єдине поле індивідів у групі, яке впливає на зміну позицій кожної дитини у спільній діяльності, пробуджує почуття причетності дітей до групових завдань і станів партнера. Ситуація спільності об'єднує дітей у групі, зближує їх і встановлює певний ступінь тотожності між ними. Отримавши можливість зіставляти і порівнювати своє власне становище та становище іншого у ситуаціях проблемного характеру, діти набувають здатності ставити себе на місце партнера, отримуючи можливість ставитися до нього, як до себе, виявляти співчуття, і співпереживання.

У молодшому шкільному віці діти набувають здатності визначити потребу іншої людини у допомозі, а також готовність партнера прийняти її. У цьому віці більшість дітей набуває здатність досить точно, диференційовано оцінювати такі фактори, як наслідки несвочасного надання допомоги, ймовірність надання допомоги іншим, готовність її прийняти з боку партнера. З цього віку вперше групові (колективістські) мотиви починають, домінувати над індивідуалістичними - прагненням підвищити статус у групі однолітків. У цей віковий період завершується формування всіх мотивів соціальної поведінки, вони стають відносно незалежними один від одного. Поєднання мотивів соціальної поведінки в цей час вже утворює стійкий тип соціально мотивованої особистості. Важливим новоутворенням цього періоду є виникнення здатності оцінювати наслідки несвочасного надання допомоги. Все ж система оцінювання у сфері дії мотиву надання допомоги є менш розвиненою, ніж у сфері мотивації досягнення успіхів чи афіліації. Як і у попередній віковий період продовжує спостерігатися певна залежність просоціальних виявів від характеру особистісних стосунків між дітьми. Молодші школярі мають знання про моральну норму взаємодопомоги. Вони визнають її як соціально значущу і обов'язкову, але у ситуації реальної взаємодії надання допомоги залежить від характеру дитячих симпатій. Загальний аналіз динаміки мотиву допомоги в молодшому шкільному віці узгоджується із висновками Д. Фельдштейна про дві епохи дитячого розвитку та загальні закономірності розвитку соціальної мотивації [6]. Для першої епохи дитинства (до 10 років) мотиви просоціальної поведінки характеризуються нестійкістю, ситуативністю, зміною місця у ієрархічній структурі соціальних спонук, недостатньою диференціацією оцінок різних факторів мотивації соціальної поведінки. Як свідчать психологічні дослідження, молодший шкільний вік - це сенситивний період з погляду становлення морально-духовної культури, оскільки саме в цей період закладаються основи етичних знань, переконань і ряду інших необхідних передумов подальшого морального розвитку людини. У молодшому шкільному віці просоціальний розвиток пов'язаний з повсякденною взаємодією з авторитетним дорослим та однолітками у процесі виконання дитиною різноманітних шкільних обов'язків, що створює сприятливі умови для поглиблення моральної свідомості і почуттів, зміцнення моральної волі. У цьому віці дитина вперше зустрічається з чіткою і розгорнутою системою моральних вимог, дотримання яких контролюється постійно і цілеспрямовано. Молодшим школярам надається досить широкий обсяг норм і правил, якими вони повинні керуватися у взаєминах з учителем, іншими дорослими, однолітками.

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, потрібно зазначити, що онтогенетичний розвиток просоціальної поведінки проявляється в удосконаленні здатності правильно сприймати і оцінювати ситуацію з точки зору реалізації в ній мотивів просоціальної поведінки; поліпшенні здатності правильно оцінювати ступінь труднощів розв'язання задачі; розвитку уміння правильно оцінювати свої можливості, вдосконаленні вміння вибирати оптимальний спосіб поведінки в ситуації, що склалася. Генезис просоціальної поведінки зумовлюється як особливостями соціальної взаємодії з оточуючими, так і характером провідної діяльності у кожному з вікових періодів. Просоціальні прояви можливі лише у контексті соціальної взаємодії, тому на формування просоціальних можливостей і орієнтацій впливає як загальні процеси соціалізації, так і характер міжособистісних зв'язків, у які включена людина.

Список використаних джерел:

1. Абраменкова, В. В. Социальная психология детства развитие отношений ребенка в детской субкультуре: учебное пособие / В. Абраменкова. - М. : ПЭР СЭ, 2008.- 433с.
2. Алтунина, И. Р.. Структура и развитие мотивов и мотивации социального поведения : диссертация ... доктора психологических наук : 19.00.01./ Алтунина Инна Робертовна - Москва, 2006. - 453 с.
3. Мацумото, Д. Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия [Текст] : [пер. с англ.] / Д.Мацумото. - СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. - 668 с.
4. Римашевская, Л. С. Развитие сотрудничества старших дошкольников со сверстниками на занятии : Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л.С. Римашевская ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. - СПб., 2002. - 17 с.
5. Смирнова, Е. О. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция /Е. О. Смирнова, В. М. Холмогорова. — М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. — 158 с.
6. Фельдштейн, Д. И. Психология взросления : Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности : Избранные труды / Д. И. Фельдштейн . – 2. изд. – Москва : МПСИ : Флинта, 2004 . – 670 с.

Резюме Стаття посвящена анализу возрастных аспектов развития просоциального поведения. Сложность, динамичность, специфичность развития данного феномена на разных этапах онтогенеза предопределяет необходимость его всестороннего изучения. Автор подчеркивает, что в детском возрасте закладываются основы всех категорий просоциальных проявлений - помощи, обмена, эмпатии. Каждая из них имеет свои особенности становления и механизмы формирования. К основным видам просоциального поведения в детском возрасте относятся помощь и сотрудничество.

Первыми признаками появления эмпатийности являются вегетативные, эмоциональные и невербальные проявления. Все они имеют форму импульсивных неосознанных реакций. Вербальные просоциальные проявления являются более поздним образованием и возникают сначала в форме сопровождения помогающих просоциальных действий (ранний возраст) и словесного одобрения или подкрепления (старший дошкольный возраст). Анализ развития просоциального феномена на разных этапах детства, дает основания

утверждать, что этот процесс связан с усовершенствованием способности правильно воспринимать и оценивать ситуацию с точки зрения реализации в ней мотивов просоциального поведения; улучшением способности правильно оценивать степень трудности решения задачи, развитием умения правильно оценивать свои возможности, усовершенствованием умения выбирать оптимальный способ поведения в сложившейся ситуации. Генезис просоциального поведения обусловлен как особенностями социального взаимодействия с окружающими, так и характером ведущей деятельности в каждом из возрастных периодов.

Ключевые слова просоциальное поведение, эмпатия, помощь, альтруизм, эпоха детства.

Summary. This article analyzes the development of age-related aspects of social behavior, which is not only a complex socio-psychological phenomenon, but an extremely dynamic phenomenon that is transforming and developing in the age, and therefore has specific features for each age group.

The author highlights that the foundation of all categories prosocial behavior (helping, sharing, empathy) lays in childhood. Each of them has its own characteristics and mechanisms of development. The main types prosocial behavior in childhood are helping and cooperation.

The earliest indications of empathy are vegetative, emotional and nonverbal displays. They take the form of unconscious impulse responses. Verbal prosocial manifestations are more recent form and its appear first in the form of support for helping prosocial action (early age) and verbal approval or reinforcement (preschool age).

The author covers the impact factor of awareness that mediates the social behavior. In the base of conscious arbitrary actions lays the system of child's representations about social processes and moral standards. In their own behavior children try to use moral norms, realizes social standards to provide correct, socially acceptable behavior. In this context prosocial behavior becomes directly contrary to the children's will. At the early school age prosocial development is associated with daily interaction with respected adults and peers during the execution of various school duties. At this age children first meet the clear and expanded system of moral requirements, compliance with which is daily monitored. Elementary school age children have given very wide scope of rules and regulations that they must follow in the relationship with the teacher, other adults and peers.

This study suggests that many questions associated with age-related aspects still poorly understood at present.

Key words: prosotsyalnoe behavior, empathy, aid, altruism

УДК 159.99: 316.473

І.О. БОРЕЙЧУК

СТРУКТУРА ОБРАЗУ «ЧУЖОГО» В СТУДЕНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Резюме У статті автор розкриває суть соціально-психологічної моделі сприйняття «чужого», представлені німецьким психологами. Модель аналізує три значення слова «чужий» використовуючи поняття відповідності або невідповідності ідентичності «чужого», «невідомого», «не випробовуваного» та «свого/не свого». Автор пропонує висвітлення структури образу «чужого» на основі концепту «свій-чужий», що є набагато складнішим комплексом, а саме баченням в «інших» відхилення від певної норми, еталоном якої є «Я» та «знецінення» іншої людини («чужого»), ігнорування позитивних рис її особистості. Вибір молодіжного середовища, зумовлений гіпотезою про те, що студентська група являється своєрідним індикатором суспільних настроїв у зв'язку з специфічними ознаками як соціальної групи. Цей період, чутливий для створення ціннісних установок як усталеного елемента життєвої перспективи. Представлені теоретико-методологічні особливості студента, як представника соціальної групи в рамках аналізу теорії соціальної категоризації. Розкривається поняття «чужого» як форми реагування на загрозу власній ідентичності та її прояви при міжгруповій взаємодії. Проведений аналіз вивчення особливостей сприйняття «чужого» в студентському середовищі, що вказує на наявність між групового напруження.

Ключові слова: «чужий», «ми-почуття», міжгрупова взаємодія, ідентичність.

Постановка проблеми. Сучасна глобалізація світового простору характеризується зростанням мобільності та неминучою інтеграцією людей різних етносів та віросповідань. Усе це провокує ускладнення взаємозв'язків та поляризація багатьох життєво важливих питань в складній міжгруповій взаємодії, спостерігаються тенденції існування негативно забарвленої напруги в соціумі. У свою чергу українське суспільство, перебуває на межі постійних трансформацій і відповідно від особистості вимагається ґрунтовних змін відносно умов її існування. Ці зміни відбуваються як на соціальному, так на і психологічному рівнях особистості. Саме такий соціум створює основу для формування адаптивної та творчої особистості. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду та генезису індивіду в безпосередніх соціальних контактах, в процесі яких людина зазнає впливу того середовища в якому живе. У неї формуються соціальні якості, знання, вміння, що дають їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Теоретичні основи проблеми закладені в теорії соціальної категоризації та теорії соціально-психологічних моделей сприйняття «чужого».

Метою публікації є визначення структури образу «чужого» в молодіжному середовищі.

Категорія «свій-чужий» зображає одне з ґрунтовних протиставлень, що існують, як у донауковій свідомості, так і в науковій картині світу. Вона відокремлює світ, що вважається як «свій», безпечний, від світу,

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Феномен просоціальності як новий аспект психологічного аналізу.....	4
Гошовський Я.О. Просоціальні стратегії депривованої особистості у контексті її вітагенної активності.....	8
Коваленко А.Б. Проблеми сучасної сім'ї очима підлітка	12
Литвиненко С.А. Дитина і середовище: проблеми і суперечності соціалізації.....	16
Михальчук Н.О., Івашкевич Е.З. Концепція соціального інтелекту особистості	19
Петренко О.Б. Дефініція і сутність поняття "моральні гендерні стереотипи".....	23
Ямницький В.М. Суб'єктність та чинники життєтворчої активності особистості	27
Андріяшина Н.В. Психологічна готовність до розвитку уваги учнів як соціалізація особистості майбутнього педагога	31
Атаманчук Н.М., Пасічніченко А.В. Аналіз наукових підходів до вивчення розвитку самооцінки дошкільника як основного компоненту в структурі самосвідомості.....	33
Безлюдна В.І. Особливості просоціального розвитку в епоху дитинства	36
Борейчук І.О. Структура образу «чужого» в студенському середовищі	40
Бубряк Т.Ю. Моделі логічних рівнів Роберта Ділтса у процесі становлення професійної самоідентичності майбутніх психологів.....	44
Бучко В.Б. Роль емоційного інтелекту у формуванні просоціальної поведінки	47
Главінська О.Д., Хупавцева Н.О. Становлення я-концепції в просторі професійного самовизначення молоді	52
Гошовська Д.Т. Моральна самооцінка як базовий компонент самоусвідомлення у процесі ревіталізації особистості.....	54
Демчук О.О., Артемова О.І. Структурні компоненти креативної компетентності майбутніх психологів	57
Джеджера К.В. Комунікативний досвід особистості як умова ефективного спілкування.....	59
Джеджера О.В. Емоції та емоційні переживання як предмет наукового дослідження: історичний аспект.....	63
Добровольський С. Життєтворчість як основа соціально-психологічного становлення особистості	67
Євдокимова Н.О., Лановенко І.І. Психологічні аспекти професійної соціалізації майбутніх юристів	72
Зінченко А.В. Життєстійкість як основа ефективної соціальної адаптації хворих на епілепсію	76
Козачук С.А., Портяна О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми пізнавальної активності.....	79
Комар Т.В. Допомога іншим як психологічний засіб розвитку особистості	83
Корнієнко І.О. До проблеми індивідуалізації стратегій життя особистості.....	87
Корчакова Н.В. Стратегія вдячності як елемент просоціальної поведінки.....	90
Кочубей О.С. Особливості формування іншомовної компетенції студентів-філологів	95
Кривопишина О.А. Особливості взаємодії свідомого та несвідомого рівня психіки творчої особистості	98
Крюкова Л.В. Корекція емоційної сфери молодшого школяра як основного чинника адаптації у соціумі	102
Кулаков Р.С. Самооцінка та рівень домагань як психологічні детермінанти професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці	105
Марциновський В.П., Куцоконь Л.П., Рудь О.Г., Гусаковська Т.М. Психофізіологічні та вікові особливості сприйняття часу та уваги дітей	109
Матласевич О.В. Психологічна профілактика адиктивної поведінки молоді в світлі християнського світогляду	112
Моїсєєва О.С. Психологічні чинники становлення професійної культури вчителя іноземної мови у процесі соціалізації	116
Набочук О.Ю. Теоретико-методологічний дискурс у проблему типів екологічної свідомості особистості	119
Назаревич В.В. Психологічні атрибути гандикапності в осіб із психофізіологічними потребами	123
Наконечна М.М. Просоціальна активність як чинник становлення внутрішнього світу людини	127
Никоненко Ю.П. Особливості морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку.....	132
Ніколайчук Г.І., Ногачевська І.О. Роль особистісного та соціального досвіду в процесі розуміння літературних текстів.....	136
Павелків В.Р. Психологічний аналіз змісту та типології проблеми агресивності у психологічній науці	139
Папуча М.В. Шляхи подолання редуційних процесів у сучасній психології.....	143
Петренко В.Є. Психологічна корекція тривожності у старшокласників різних типів загальноосвітніх навчальних закладів	149
Поліщук В.М. Базовий симптомокомплекс кризи входження в дорослість	152
Поліщук С.А. Вплив процесів старіння на особливості реагування людини на стрес	155
Рудюк О.В. Проблеми професійної соціалізації безробітної молоді	158
Рудь Г.В. Психологічні особливості просоціальної поведінки підлітків	161
Созонюк О.С. Психологічний аналіз розвитку комунікативних здібностей у студентів - майбутніх педагогів.....	166
Співак Д.М. Теоретичні підходи до вивчення проблем моралі та моральної самосвідомості	170

Ставицька О.Г. Самопрезентації психолога як складова його професійного іміджу	174
Хоржевська І.М. Емпатійні прояви у дитини підліткового віку	179
Цуканова М.С. Уявлення сучасної молоді про нормативну та просоціальну поведінку: психологічний аналіз	182
Щербан Т.Д. Психологічно-емоційна стійкість вчителя як основа професійної компетентності	185
Яцюк Н.О. Концепція іншої людини як детермінанта просоціальної поведінки	189

Доробки молодих науковців

Васильченко А.В. Детермінанти виникнення та переживання заздрощів у юнацькому віці	193
Вознюк Ю.С. Становлення самоствердження особистості на різних вікових етапах	197
Воронова О.Ю. Емоційно-психологічний компонент професійного становлення майбутніх працівників дитячих навчальних закладів	200
Демянюк О.Б. Соціально-психологічний аналіз індивідуальних моделей світу студентів-психологів	204
Журавель А.В. Ресурси студентської інтервізійної групи у формуванні готовності майбутніх психологів освіти до здійснення ними професійної кар'єри як психолога-консультанта	209
Кириченко Н.А. Особливості формування цільових орієнтацій у життєвих проектах юнаків	213
Кулакова Л.М. Психологічні особливості розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці ...	216
Курдибаха О. М. Психологічні основи гендерної соціалізації підлітків	221
Лендел М.І. Проблеми етнічної толерантності у психології	224
Мельник І.Я. Емоційно-оцінний компонент просоціальної поведінки у молодшому шкільному віці	226
Новік Л.О. Імідж як один з механізмів соціалізації особистості	229
Покотило Г.О. Недоліки соціалізації як чинники формування девіантної поведінки підлітків	232
Відомості про авторів.	236

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 2

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 02.12.2013 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № [REDACTED] Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра вікової та педагогічної психології
(к. 325, тел. 63-44-92)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

П - 86 **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 2. – Рівне:
РДГУ, 2013. – 239 с.**

ISBN 966—7281 —07—8.

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88